

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У ПРАВИ

У статті розглянуто концепцію людської гідності в історичному та філософському аспектах, проведено причинно-наслідковий зв'язок між розумінням людської гідності в різні епохи та її місцем у праві. Феномену людської гідності надано статус найвищої соціальної цінності, яка, своєю чергою, свідчить про значущість людини для суспільства як такої. Основний акцент у статті зроблено на природно-правовому підході до феномену людської гідності, який закріплено в основних міжнародних актах з прав людини.

Ключові слова: людська гідність, права людини, верховенство права, самоцінність людини, рівність, Загальна декларація прав людини.

Проблема такого складного та багатогранного феномену, як людська гідність, споконвіків привертала велику увагу людства. Сьогодні ж вона досить актуальна через кардинальні зміни сучасного соціуму, зокрема українського. За яскравими прикладами не потрібно далеко йти: навіть останню революцію назвали «Революцією гідності».

Крім того, сьогодні необхідно детально досліджувати західноєвропейські та американські погляди на цю тематику і запозичувати звідти важливі думки та підходи, оскільки за часи існування Радянського Союзу сприйняття людської гідності порівняно, наприклад, з європейським баченням було жорстко викривлене. Таким воно, здебільшого, залишається і сьогодні. Як наслідок – проблема розуміння людської гідності майже не вивчена вітчизняними науковцями, тому є каринною для дослідження.

Людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Її сутність може бути теоретично виражена лише поняттями, що розвиваються, перетворюються, змінюють одне одного. Вона склалась як відображення в свідомості людей того особливого місця, яке займає людина, а також як відображення її соціальної цінності.

З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти. З іншого, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини [1, с. 13]. Вона слугує критерієм загальної оцінки особистості як гідної або недостойної людини.

Для того, щоб глибше зрозуміти сутність людської гідності, необхідно дослідити розвиток цього

концепту крізь тисячоліття. Вважають, що перші паростки відчуття власної гідності зародилися в людини ще в родовому суспільстві у зв'язку з повагою співродичів до хоробрих і винахідливих у добуванні засобів до життя осіб [9]. Вже тоді люди усвідомлювали своє місце у спільноті, мали певний рівень поваги та самоповаги згідно зі своїм соціальним статусом.

Також згадки про людську гідність можна знайти в античності. Цицерон стверджував, що всі люди наділені гідністю (*dignitas*), тому людство загалом має право на повагу до гідності лише завдяки факту його існування. Гідність як явище є універсальною, оскільки людство володіє «вищим розумом», тобто здатністю думати та пізнавати себе [13, с. 74].

Щоправда, варто зазначити, що такий підхід Цицерона був на той час поглядом меншості. Більшість же вважала, що гідність – набута чеснота, яка водночас є наслідком і свідчить про високий соціальний чи політичний статус людини. Візьмемо до прикладу розподіл суспільства на класи за Платоном: по суті, він частково оснований на різному об'ємі гідності, притаманній різним класам.

В епоху античності людську гідність пов'язували з правосуб'єктністю людини. Людська гідність мала дві складові: гідність члена співтовариства і гідність громадянина. Розвиток ідеї людської гідності від гідності роду, гідності громадянина як суспільної цінності і до самоцінності людини є центральним напрямом у розвитку філософії та права, починаючи з античності і закінчуючи сьогоденням [1, с. 11]. Тому античну гідність можна назвати проявом особистої влади і свободи, яка тоді символізувала пишність, велич, етикет і нібито моральні якості як наслідок високого статусу в суспільстві.

Розуміння античними філософами зв'язків справедливості і права, суспільного життя особи

як однієї з умов здійснення нею своєї свободи, ролі сім'ї в державі набувають нового глибинного змісту у контексті християнської духовності. Християнство докорінно змінило ставлення до людини, проголосивши рівність людей перед єдиним Богом, незалежно від соціального положення і національності.

Оскільки людську гідність часто пов'язували з релігійністю людини, наступним філософом, про якого необхідно згадати в цьому контексті, є середньовічний філософ-богослов Фома Аквінський. Він вважав, що людська особистість є «найблагородніша» у всій розумній природі. Грунтуючись на античних ідеях природного права, Фома Аквінський стверджував, що мета держави – це забезпечення умов для гідного життя людських індивідуумів. При цьому Фома вважав, що природний закон наказує поважати гідність людей, а кожна людина володіє не лише божественною за своїм першоджерелом гідністю, а й має природне право на гідність. Можна говорити і про важливий внесок Фоми Аквінського в концепцію людської гідності: він визнавав за народом «право на непокору» до тиранічної влади, яка принижує його гідність [3, с. 32].

Висловлена Фомаю Аквінським думка про людську гідність (і гідність людської особистості), будучи фундаментальним принципом християнського гуманізму, в політико-правовому плані є одним з перших формулювань ідеї невідчужуваного природного права людини. Звідси випливає, що держава і людський (позитивний) закон повинні визнавати і поважати людську гідність. Відповідно до цього держава як політична форма вираження загального блага покликана, згідно з Фомаю Аквінським, забезпечити для людей гідні умови життя, тобто умови, що відповідають людській гідності [2, с. 251–260].

І лише в епоху Відродження людську гідність нарешті почали сприймати не як чесноту привілейованої верстви населення, а як феномен, притаманний людині від народження. Так, основною ідеєю політичних і правових вчень Відродження стала думка про необхідність утвердження в суспільній свідомості самоцінності особистості, визнання гідності і автономії кожного індивіда, забезпечення умов для вільного розвитку людини, надання кожному можливості власними силами досягти свого щастя [3, с. 42].

Для розкриття сучасних підходів до розуміння гідності варто звернутися до таких думок науковців. В. Корженко наголошує, що гідність є тією якістю людини, що визначає її людськість. Із втратою гідності сучасна людина як особистість втрачає не лише статус особистості, а і якість людськості взагалі [6, с. 302].

В. Підгородинський вказує, що людська гідність – це позитивна самооцінка конкретної людини. Право на повагу до гідності особи надає їй можливість усвідомлювати і відчувати свою цінність як людини, мати позитивну моральну оцінку щодо себе, повністю уникати катування; жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження, принизливого покарання, вільно погоджуватися на медичні, наукові чи інші досліди [10, с. 90]. Щоправда, особливість такого підходу до гідності зумовлена тим, що його сповідують науковці у сфері кримінального права.

Гідність дає змогу людині оцінювати ситуацію, обирати способи досягнення мети, враховувати можливі наслідки своєї поведінки на основі розмежування реальних суспільних відносин. Щоденна практична діяльність дає можливість людині бачити себе немовби збоку, об'єктивно зважувати свої можливості, фіксувати, засуджувати неправильні твердження й вчинки. В усьому цьому гідність відіграє роль морального джерела самовдосконалення особистості. Тільки тоді, коли з'являються думки, які ґрунтуються на власних уявленнях про сенс життя, щастя, ставлення до інших людей, можна говорити про сформовану гідність як регулятор людської поведінки [7].

А. Церковна розуміє гідність як найвищу соціальну цінність, яка свідчить в об'єктивному аспекті про значущість людини для суспільства з погляду її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, тобто значущість індивіда як людини, як представника людства, не зважаючи на належність до тієї чи іншої соціальної спільноти, групи й становища в суспільстві, а в суб'єктивному аспекті – про особистісну значущість для самої особи її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей [12, с. 42–43].

Таку думку загалом підтримує і П. Рабінович. За ним, гідність людини – це її достоїнство, тобто цінність людини як такої, самої по собі (самоцінність) – незалежно від будь-яких її біологічних чи соціальних властивостей. З цього випливає і засада рівності всіх людей з огляду на їхню гідність. Гідність – це моральна риса, яка відображає унікальну природу людини. З моменту народження кожної людини її гідність є однаковою, рівною з гідністю всіх інших людей. Усвідомлення цього кожною людиною приводить до формування у неї почуття власної гідності [11, с. 21]. Саме такий підхід притаманний представникам школи природного права, які вважають, що певний перелік невід'ємних прав належить кожній людині від народження без винятків та умов.

Також варто зазначити, що нерідко поняття людська гідність ототожнюють із поняттям «гідність людини». Проте, як зазначає П. Кравченко, ці поняття необхідно розмежовувати, оскільки у наукових працях поняття «гідність людини» розглядають у зв'язку з конкретною особистістю, групою людей, а «людська гідність» як етична категорія означає уявлення про особистість взагалі як ознаку й властивість, що відрізняє людину від інших біологічних істот, виділяє у структурі цих якостей соціальне як неповторне [7].

Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу. Своєю чергою, людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини [14, р. 656]. Саме тому феномен людської гідності неможливо розглядати окремо від права, оскільки він прямо впливає на поведінку кожної конкретної людини та суспільства загалом.

Папа Римський Бенедикт XVI свого часу заявив, що гідність людини є центром прав людини, і ці права мають своїм джерелом вищий вимір природного права, яке міститься в серцях людей і якому має підкорятися право писане. Це поняття аналогічно відображено в католицькому катехізисі, який вчить, що людина була створена за образом Божим, і це є основним джерелом для її гідності. Наприклад, Томас Пейн красномовно посилався на «природну гідність людини» для захисту індивідуальних прав, хоча такий спосіб захисту не був прописаний у законі. Тому не дивно, що основний упорядник Загальної декларації прав людини, яким був Томас Пейн, так щиро покладався на концепцію людської гідності у своїй філософії та політичній думці, розмістивши її в основі декларації. Таким чином, захист людської гідності всіх людей був піднятий над усіма іншими міркуваннями, а захист природних прав людини став похідним від гідності людини [13, р. 82].

Залежність і співвідношення гідності та права можна прослідкувати, зокрема, у працях філософів І. Канта, Дж. Локка. Вони намагались тлумачити ідею людської гідності (цінності), застосовуючи переважно раціональне підґрунтя, здебільшого відкидаючи її духовну першооснову.

Імануїл Кант стверджував, що людина, як розумна істота, ніколи не може бути засобом подібно до простої речі, а завжди є метою сама по собі. З розумності людини виникає її гідність – особлива цінність і значущість людей як особис-

тостей. Людські істоти реалізують свою природжену здатність до автономії. Саме це надає людству гідність [5].

Зовсім інакше тлумачить зміст ідеї людської гідності англійський мислитель XVII ст. Джон Локк. У його описі природне право виступає перешкодою для суверена, який бажає правити свавільно. Причому, на думку Д. Локка, гідною людиною є не та, яка беззаперечно кориться наказам суверенної влади, а здатна виділитися серед цих наказів акти, які посягають на невід'ємні природні права індивіда, і не коритися таким розпорядженням, часом навіть чинячи опір суверенній владі. За Дж. Локком, право на життя і володіння майном, свободу і рівність людина не відчужує нікому і за жодних обставин. Ці невідчужувані цінності – остаточні межі влади і дій держави, переступати які їй заборонено [8, с. 16].

Сучасний підхід до людської гідності в більшості демократичних країн багато в чому оснований на природно-правових поглядах Локка. Більше того, навіть сучасна система захисту прав людини, яка бере свій початок з утворення Організації Об'єднаних Націй, ґрунтується значною мірою на таких самих поглядах. Саме після Другої світової війни виявилась нагальна потреба легалізувати у спеціальному документі, схваленому світовим співтовариством, базисні ідеї та принципи доктрини природного права і нормативні положення, що з неї випливають. Це дістало відображення у Загальній декларації прав людини 1948 р., Пакті про економічні, соціальні та культурні права та Пакті про громадянські та політичні права 1966 р., що разом із Загальною декларацією прийнято називати Міжнародним Біллем про права людини.

Якщо звернутися до підготовчих документів, які були складені учасниками процесу з розробки тексту Загальної декларації, можна знайти відсилання до людської гідності як основи усіх природних прав людини. Одні делегації надавали гідності значення базису, основи, невід'ємної передумови прав людини; інші – бачили її в основі рівності всіх людей, а тому – рівності в їх правах [13, р. 73–76; 15, р. 97].

Щоправда, настільки чітко ця індикація не потрапила до тексту Загальної декларації. У преамбулі документа гідність розглядається на рівні з правами людини: «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру...». Такий підхід зберігається і в статті 1: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти один щодо одного в дусі братерства» [4].

Міжнародна система захисту прав людини дістала подальший розвиток у створенні регіональних, зокрема європейських, правозахисних механізмів. Рада Європи, Європейський Союз і Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) – це ті три організації, які намагаються встановити в усій Європі демократичну та економічну стабільність, без якої неможливий ефективний захист прав людини. При цьому цінність Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод полягає не лише у закріпленні людської гідності, прав та свобод людини, а, здебільшого, у механізмі їх

впровадження, визначальне місце в якому займає Європейський суд з прав людини. Оскільки реакція держав на рішення Суду щодо них проявляється у внесенні змін до національного законодавства, то саме рішення Суду можна вважати визначальним засобом захисту людської гідності та прав людини у рамках Ради Європи [1, с. 21].

Підсумовуючи, варто зазначити, що передбачена Конституцією України правова держава повинна будуватися на верховенстві права з огляду на ідею людської гідності, бо саме держава існує для людини, а не навпаки.

Список літератури

1. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / О. В. Гришук. – Х., 2008.
2. Гусейнов А. А. Краткая история этики / А. А. Гусейнов, Г. Г. Иррилиц. – М. : Мысль, 1987. – 589 с.
3. Дробышевский С. А. Идея человеческого достоинства в политико-юридических доктринах и праве : монография / С. А. Дробышевский, Т. В. Протопопова. – Красноярск : ИПК СФУ, 2009. – 160 с.
4. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.
5. Кант И. Основы метафизической нравственности / И. Кант // Кант И. Соч. : в 6 т. – Т. 4. – Ч. 1. – М., 1965.
6. Корженко В. Філософія виховання: зміна орієнтацій : монографія / В. Корженко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
7. Кравченко П. А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття [Електронний ресурс] / П. А. Кравченко. – Режим доступу: <http://dspace.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf>. – Назва з екрана.
8. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2 т. / Д. Локк. – М., 1960.
9. Падафет Ю. Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність [Електронний ресурс] / Ю. Г. Падафет // Теорія та практика державного управління. – Вип. 2 (45). – 2014. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/1/05.pdf>. – Назва з екрана.
10. Підгородинський В. Поняття честі та гідності особи / В. Підгородинський // Вісник прокуратури. – 2009. – № 10. – С. 88–94.
11. Рабінович П. М. Право людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х. : Право, 1997. – 64 с.
12. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. О. Церковна. – К., 2003. – 53 с.
13. Glensy Rex D. The Right to Dignity / Rex D. Glensy // Columbia Human Rights Law Review. – 2011. – № 43. – P. 65–142.
14. McCrudden Christopher. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights / Christopher McCrudden // The European Journal of International Law. – 2008. – № 19. – P. 655–724.
15. Monterio A. Reis. Ethics of Human Rights / A. Reis Monterio. – 2014. – P. 540.

B. Duchak

HUMAN DIGNITY IN LAW

The article examines the concept of human dignity in the historical and philosophical aspects and shows a causal link between different eras of understanding human dignity and its place in law. The problem of such a complex and multifaceted phenomenon as human dignity has been attracting great attention of mankind for centuries. Today it is also quite urgent because of the dramatic changes of the contemporary Ukrainian society. The last revolution was even called “Revolution of dignity”.

The phenomenon of human dignity has a status of the highest social value which indicates the importance of a human being itself. The article is focused on a natural law approach to the phenomenon of human dignity, which is reflected in major international instruments on human rights. This approach has been developed by numerous philosophers and scientists, Thomas Aquinas, John Locke, and Petro Rabinovych among them.

The concept of human dignity had played a major role in the development of documents on human rights. For example, the preparatory documents to the text of the Universal Declaration of Human Rights provide references to the understanding of human dignity as the basis of all natural rights. Delegations of some countries assess dignity as a basis or foundation of human rights, while some others see it as a basis of equality of all people, and that is the equality of human rights. However, it has not been included into the text of the document so explicitly.

Human dignity is one of the main concepts which should be put to the roots of the rule of law prescribed by the Constitution of Ukraine, because the state exists for a human being, and not vice versa.

Keywords: human dignity, human rights, rule of law, intrinsic human value, equality, the Universal Declaration of Human Rights.

Матеріал надійшов 27.04.2017